

บทที่ 2

ข้อมูลพื้นฐานในพื้นที่ศึกษา

2.1 อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์

2.1.1 ประวัติความเป็นมา

ปราสาทหินพนมรุ้งเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดู ลัทธิไศวนิกาย มีการบูรณะก่อสร้างต่อเนื่องกันมาหลายสมัย ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงพุทธศตวรรษที่ 17 และในพุทธศตวรรษที่ 18 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอมได้หันมานับถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน เทวสถานแห่งนี้จึงได้รับการดัดแปลงเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา ในช่วงแรกปราสาทหินพนมรุ้ง สร้างขึ้นจากหินทรายสีชมพู ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้งสูง 1320 ฟุตจากระดับน้ำทะเล ชื่อพนมรุ้งแปลว่าภูเขาใหญ่ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 15-18 จารึกต่างๆที่นักวิชาการได้อ่านและแปลพอจะสรุปได้ว่า พระเจ้าราชนทรวรมันที่ 3 กษัตริย์แห่งเมืองพระนคร (พ.ศ.1487-1511) ได้สถาปนาเทวาลัยถวายพระอิศวรที่เขพนมรุ้ง ซึ่งในสมัยแรกๆคงยังไม่ใหญ่โตนัก ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ 5 (พ.ศ.1511-1544) ได้ทรงอุทิศที่ดินและข้าทาสถวายแด่เทวสถานพนมรุ้ง ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 นเรนทราทิตย์ เจ้านายแห่งราชวงศ์มหิทธิวงศ์ที่ปกครองดินแดนแถบนี้ (ซึ่งเป็นต้นตระกูลของ พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ผู้สร้างนครวัด) ได้สร้างปราสาทแห่งนี้ขึ้นและได้ทรงบำเพ็ญพรตเป็นโยคี ณ ปราสาทพนมรุ้ง

2.1.2 ลักษณะภูมิประเทศ

เขพนมรุ้ง ตั้งอยู่ในพื้นที่อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จ.บุรีรัมย์ โดยกรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นเป็นโบราณสถานสำหรับชาติในพระราชกฤษฎีกาเบกษา เล่มที่ 52 ตอนที่ 75 ลงวันที่ 8 มีนาคม 2578 ในอดีตพนมรุ้งเป็นภูเขาไฟซึ่งผ่าน การระเบิดมาแล้วและธรรมชาติก็ได้เปลี่ยนแปลงปล่อง ภูเขาไฟให้เป็นแหล่งน้ำซึ่งมีปริมาณน้ำมากเพียงพอต่อการบริโภคและอุปโภคได้ตลอดปี ภายในเขพนมรุ้งมีปราสาทหินพนมรุ้ง ซึ่งเป็นโบราณสถานที่สำคัญ มีความสวยงามมากที่สุดแห่งหนึ่ง ตั้งเด่นอยู่บนยอดภูเขาไฟ ที่ระเบิดและดับสนิท เมื่อ 900,000 ปีมาแล้ว ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบล ตาเป็ก อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดบุรีรัมย์ โดยการวางผังสิ่งก่อสร้างเป็นระเบียบได้สัดส่วนลงตัว ตั้งแต่มันใดทางขึ้นไปจนถึงตัวปราสาท และเป็นปราสาทบนภูเขาเพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่มีขนาดใหญ่ มีผังสมบูรณ์ และยังคงสภาพเดิมมากที่สุด ถือได้ว่าผู้สร้างศาสนสถานแห่งนี้ ได้เลือกทำเลการก่อสร้าง ได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ ตั้งแต่ทางขึ้นจากเขา มุ่งไปสู่ทางเดินที่ตัดตรงไปยังสะพานนาคนจนถึงทางขึ้นซานชาลา จนกระทั่งถึงทางเข้าสำคัญ คือ โคปุระด้านทิศตะวันออก พุ่งตรงเข้าไป

จนถึงครมฤคฤหะ ที่ประดิษฐานรูปเคารพประธาน คือ ศิวลึงค์ เป็นรูปเคารพแทนมหาเทพ หรือพระศิวะ ทางลัทธิไศวนิกาย เส้นทางทั้งหมดนี้เป็นเส้นแผนบังคับของกลุ่มอาคารในแนวแกนทิศตะวันออก

สิ่งก่อสร้างของตัวปราสาทประกอบด้วยศิลาทรายสีชมพู ศิลาแลง และอิฐ อันเป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างกันมาหลายศตวรรษ เรียงรายตั้งแต่ลาดเชิงเขาไปถึงยอดเขา ในระยะแรก ๆ ศาสนสถานบนพนมรุ้ง สร้างขึ้นเพื่อเป็นแหล่งพิธีกรรมของชุมชนในท้องถิ่นที่อยู่รอบ ๆ ต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ในที่สุด ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับสังคมและการเมืองระหว่างชุมชนในท้องถิ่นกับเมือง พระนคร หรือ ประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน เมื่อศึกษาทางด้านศิลปกรรมแล้ว ปรากฏอิฐ ที่ตั้งอยู่ภายในระเบียงคด บนลานปราสาท จำนวน ๒ องค์ มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหันหน้าไปทางทิศตะวันออกองค์หนึ่ง และหันหน้าไปทางทิศใต้องค์หนึ่งนั้น เป็นศาสนสถานกลุ่มแรกสุดที่สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ปรากฏน้อย คือ เทวสถาน ซึ่งตั้งอยู่ทางมุมทิศตะวันตกเฉียงใต้สร้างเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 16 และยังคงสร้างไม่เสร็จส่วนปรากฏประธานสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 17 นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างเพิ่มเติมในพุทธศตวรรษที่ 18 ด้วย คือ บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง ซึ่งหลักฐานดังกล่าวยืนยันได้จากศิลาจารึกจำนวน 11 หลัก ซึ่งพบที่ปราสาทพนมรุ้ง

ปราสาทพนมรุ้งได้ถูกทอดทิ้ง รกร้าง มาเป็นเวลานาน ต่อมากรมศิลปากรได้เริ่มทำการบูรณะตั้งแต่ พ.ศ. 2514 เป็นต้นมา ปัจจุบันกลุ่มโบราณสถานบนพนมรุ้ง ได้รับการพัฒนาและปรับปรุงดำเนินการให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้และท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรม ซึ่งได้กระทำพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเนื่องในโอกาสวันอนุรักษ์มรดกไทย โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนิน เป็นประธานในพิธีเปิด เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2531

2.1.3 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในบริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์ ทางเดิน

องค์ประกอบและแผนผังของปราสาทพนมรุ้งได้รับการออกแบบให้มีลักษณะเป็นแนวเส้นตรง และเน้นความสำคัญเข้าหาจุดศูนย์กลาง นั่นคือปราสาทประธานซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้านขวาของบันไดทางขึ้นสู่ศาสนสถานมีอาคารที่เรียกว่า พลับพลา อาคารนี้อาจจะเป็นอาคารที่เรียกกันในปัจจุบันว่า พลับพลาเปลื้องเครื่อง ซึ่งเป็นที่พักจัดเตรียมองค์ของพระมหากษัตริย์ก่อนเสด็จเข้าสู่การสักการะเทพเจ้า หรือประกอบพิธีกรรมในบริเวณศาสนสถาน

สะพานนาคราช

ถัดจากนั้นเป็นทางเดินทั้งสองข้างประดับด้วยเสามีขอกลายดอกบัวตูมเรียกว่าเสานางเรียง จำนวนข้างละ 34 ต้น ทอดตัวไปยังสะพานนาคราช ซึ่งผั่งากบาทยกพื้นสูง ราวสะพานทำเป็น ลำตัวพญานาค 5 เศียร สะพานนาคราชนี้ ตามความเชื่อเป็นทางที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเทพเจ้า สิ่งที่น่าสนใจคือ จุดกึ่งกลางสะพาน มีภาพจำหลักรูปดอกบัวแปดกลีบ อาจหมายถึงเทพประจำทิศ ทั้งแปด ในศาสนาฮินดู หรือเป็นจุดที่ผู้มาทำการบูชา ตั้งจิตอธิษฐาน จากสะพานนาคราชชั้นที่ 1 มี บันไดจำนวน 52 ขั้นขึ้นไปยังลานบนยอดเขาที่หน้าซุ้มประตูระเบียงคดทิศตะวันออก มีสะพาน นาคราชชั้นที่ 2 ระเบียงคดก่อเป็นห้องยาวต่อเนื่องกัน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ารอบลานปราสาทแต่ไม่สามารถเดินทะลุถึงกันได้ เพราะมีผนังกันอยู่เป็นช่วงๆ มีซุ้มประตูกึ่งกลางของแต่ละด้าน ที่มุม ระเบียงคดทำเป็นซุ้มกากบาท ที่หน้าบันของระเบียงคดทิศตะวันออกด้านนอก มีภาพจำหลักรูปฤาษี ซึ่งหมายถึงพระศิวะในปางที่เป็นผู้รักษาโรคภัยไข้เจ็บ และอาจรวมหมายถึง นเรนทราทิตย์ ผู้ ก่อสร้างปราสาทประธานแห่งนี้ด้วย

ตัวปราสาท

ปราสาทประธาน ตั้งอยู่ตรงศูนย์กลางของลานปราสาทชั้นใน มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมมณฑป คือห้องโถงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เชื่อมอยู่ทางด้านหน้าที่ส่วนประกอบของปราสาท ประธานตั้งแต่ฐานผนังด้านบนและด้านล่าง เสากรอบประตู เสาติดผนัง ทับหลัง หน้าบัน ซุ้มชั้น ต่างๆ ตลอดจนกลีบขنุน ก่อด้วยหินทรายสีชมพูมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อมุมกว้าง 8.20 เมตรสูง 27 เมตร ด้านหน้าทำเป็นมณฑปโดยมีอันตราละหรือฉนวนเชื่อมปราสาทประธานนี้ เชื่อว่า สร้าง โดย นเรนทราทิตย์ ซึ่งเป็นผู้นำปกครองชุมชนที่มีปราสาทพนมรุ้งเป็นศูนย์กลาง ราว พุทธศตวรรษ ที่ 17 ภายในเรือนธาตุตรงกึ่งกลาง เรียกว่า ห้องครรภคฤหะ เป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ ที่สุด ในที่นี้คือ ศิวลึงค์ ซึ่งแทนองค์พระศิวะ เป็นที่น่าเสียดายว่า ประติมากรรมชิ้นนี้ได้สูญหายไป เหลือเพียงแต่ ท่อโสมสูตร คือร่องน้ำมนต์ที่ใช้รับน้ำสรงจากการสักการะศิวลึงค์เท่านั้น ทางเดิน ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทประธาน มีปราสาทอิฐสององค์ และปราสาทน้อย จากหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม กล่าวได้ว่า ปราสาททั้งสาม หลังได้สร้างขึ้นก่อนปราสาทประธานราวพุทธศตวรรษที่ 15 และ 16 ตามลำดับ ส่วนทางด้านหน้า ของปราสาทประธาน คือทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีอาคารสองหลัง ก่อ ด้วยศิลาแลง เรียกว่าบรรณาลัย ซึ่งเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์ทางศาสนา ก่อสร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 18 ที่บริเวณหน้าบันและทับหลังของปราสาทประธานมีภาพจำหลักแสดงเรื่องราวในศาสนาฮินดู เช่น พระศิวานาถราช (ทรงพ้อนรำ) ทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ อวตารของพระนารายณ์ เช่น พระราม (ในเรื่องรามเกียรติ์) หรือพระกฤษณะ ภาพพิธีกรรม ภาพชีวิตประจำวันของฤาษี เป็นต้น

ปรางค์ล้วนสลักลวดลายประดับทั้งลวดลายดอกไม้ ใบไม้ ภาพฤๅษี เทพประจำทิศ ศิวนาฏราช ที่ทับหลังและหน้าบันด้านหน้าปรางค์ประธาน ลักษณะของลวดลายและรายละเอียดอื่นๆ ช่วยให้กำหนดได้ว่าปรางค์ประธานพร้อมด้วยบันไดทางขึ้นและสะพานนาคราษสร้างขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 17 ภายในลานชั้นในด้านตะวันตกเฉียงใต้ มีปรางค์ขนาดเล็ก 1 องค์ ไม่มีหลังคา จากหลักฐานทางศิลปกรรมที่ปรากฏ เช่น ภาพสลักที่หน้าบัน ทับหลัง บอกให้ทราบได้ว่าปรางค์องค์นี้สร้างขึ้นก่อนปรางค์ประธาน มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ 16 นอกจากนี้ยังมีฐานปรางค์ก่อด้วยอิฐซึ่งมีอายุเก่าลงไปอีก คือประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 อยู่ด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือขององค์ประธาน

2.2 พิพิธภัณฑิ์ไดโนเสาร์ภูมู่มข้าว จังหวัดกาฬสินธุ์

2.2.1 ประวัติและความเป็นมา

ซากไดโนเสาร์ในพิพิธภัณฑิ์ไดโนเสาร์ภูมู่มข้าว ต.โนนบุรี อ.สหัสขันธ์ จ.กาฬสินธุ์ ถูกค้นพบเมื่อปี พ.ศ. 2537 โดยพระครูวิจิตรสหัสคุณ (พระญาณวิศาลเถร รองเจ้าคณะจังหวัดในปัจจุบัน) ต่อมาคณะสำรวจจากฝ่ายชีววิทยา กองธรณีวิทยา (ส่วนวิจัยซากดึกดำบรรพ์และพิพิธภัณฑิ์ธรณีวิทยา ซึ่งเป็นสำนักธรณีวิทยาในปัจจุบัน) ได้มาขุดสำรวจจนถึง เดือนตุลาคม 2538 พบกระดูกไดโนเสาร์กินพืชมากกว่า 6 ตัว มีกระดูกมากกว่า 630 ชิ้น ภายในเวลาเพียง 3 เดือน ซึ่งซากไดโนเสาร์นั้นมีขนาดใหญ่มีน้ำหนักและมีจำนวนมาก ทางฝ่ายโบราณชีววิทยา จึงได้จัดตั้งโครงการพัฒนาพิพิธภัณฑิ์สถานแห่งชาติภูมู่มข้าวขึ้นในปี พ.ศ.2538 ต่อมาในปี พ.ศ. 2544 – 2548 กรมทรัพยากรธรณีได้จัดสร้างอาคารพิพิธภัณฑิ์ขึ้น เป็นสถานที่จัดแสดงนิทรรศการถาวร เพื่อบริการและเผยแพร่ความรู้ให้กับประชาชน และเป็นสถานที่ใช้ศึกษาค้นคว้า ต่อมาสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระราชทานพระราชานุญาตให้ใช้ชื่อพิพิธภัณฑิ์นี้ว่า “พิพิธภัณฑิ์สิรินธร” เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2549

ปัจจุบันกรมทรัพยากรธรณีได้ขุดค้นซากไดโนเสาร์พบกระดูกมากกว่า 700 ชิ้น เป็นกลุ่มของกระดูกส่วนขา สะโพก ชีโครง คอ และหางของไดโนเสาร์กินพืชและกินเนื้ออีกอย่างละ 2 ชนิด จากลักษณะของกระดูกพบว่า เป็นไดโนเสาร์กินพืชสกุลภูเวียง (Phuwiangosaurus Sirindhonae) 1 ชนิด และเป็นไดโนเสาร์กินพืชชนิดใหม่อีก 1 ชนิด คาดว่าอาจเป็นไดโนเสาร์สกุลและชนิดใหม่ของโลกพิพิธภัณฑิ์สิรินธรมีทั้งหมด 8 โซนดังต่อไปนี้

โซนที่ 1 จักรวาลและโลก จักรวาล โลก สิ่งมีชีวิตรวมทั้งไดโนเสาร์ถือกำเนิดขึ้นมานานแล้ว นักวิทยาศาสตร์พยายามค้นหาเรื่องราวที่ลึกลับนี้ นับจากการระเบิดครั้งยิ่งใหญ่หรือ “บิกแบง” ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของจักรวาล การกำเนิดของดาวฤกษ์และพัฒนาการของระบบสุริยะและโลก สันฐานธรณีต่าง ๆ บนโลกรวมทั้งหินต่าง ๆ บันทึกหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญทาง

ธรณีวิทยา ตลอดช่วงเวลา 4,600 ล้านปีที่ผ่านมามีของโลก ซึ่งเราจะได้เรียนรู้ไปตามลำดับอายุทางธรณีวิทยา

โซนที่ 2 เมื่อสิ่งมีชีวิตแรกปรากฏ ความอึดตัวในน้ำภายในชั้นบรรยากาศกลายเป็นฝน โดยน้ำฝนจะชะล้างเอาแร่ธาตุต่าง ๆ มารวมกันเป็นซุบซ้นทางเคมี เมื่อราว 3,400 ล้านปีก่อน ได้มีการเกิดฟ้าผ่าลงไปยังซุบซ้น ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตพวกสาหร่ายสีน้ำเงินแกมเขียว โดยพวกมันได้เปลี่ยนแปลงบรรยากาศของโลก จากที่เคยไม่มีออกซิเจนมาเป็นอุดมด้วยออกซิเจนคล้ายกับพืชในปัจจุบัน

โซนที่ 3 มหายุคพาลีโอโซอิก แบ่งออกเป็นทั้งหมด 6 สมัย คือ

- ยุคแคมเบรียน
- ยุคออร์โดวิเชียน
- ยุคไซลูเรียน
- ยุคดีโวเนียน
- ยุคคาร์บอนิเฟอรัส
- ยุคเพอร์เมียน

โซนที่ 4 มหายุคมีโซโซอิก

มหายุคแห่งสัตว์เลื้อยคลานและไดโนเสาร์ หลังการสูญพันธุ์ครั้งยิ่งใหญ่ตอนสิ้นสุดมหายุคพาลีโอโซอิก สัตว์เลื้อยคลานก็ก้าวขึ้นมาครองโลก ไดโนเสาร์ครองความยิ่งใหญ่บนแผ่นดินเป็นครั้งแรก และสภาพแวดล้อมบนโลกก็ทวีความหลากหลายกว่าครั้งใด ๆ

ไดโนเสาร์ไทย ไดโนเสาร์ที่พบในประเทศไทยมีอยู่ 16 สายพันธุ์ โดยมีอยู่ 5 สายพันธุ์ที่ไม่ซ้ำใครในโลก เรียงตามอายุได้ดังนี้

1. ยุคไทรแอสสิก ได้แก่ อีสานโนซอร์ส, อรรถวิภัชชี
2. ยุคจูแรสสิก ได้แก่ สเตโกซอร์, อิบิโกลโฟดอน
3. ยุคครีเทเชียส ได้แก่ ภูเวียงโกซอร์ส สิรินทรเน, กิรินิมัส, สยามโมซอร์ส สุธีธรนิ, สยามโมไทรันนัส อีสานเอนซิส, ชิตตะโกซอร์ส สัตยารักษ์กี

โซนที่ 5 วิธีชีวิตของไดโนเสาร์ การจำแนกประเภทของไดโนเสาร์แบ่งออกเป็น 2 ชนิด - คือ “ซอร์สเซียน” ไดโนเสาร์สะโพกแบบสัตว์เลื้อยคลาน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เทอโรพอด ไดโนเสาร์กินเนื้อ และเซอโรพอด ไดโนเสาร์กินพืช “ออร์นิธิเซียน” ไดโนเสาร์สะโพกแบบนก แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ไทรีโอพอร์เน ไดโนเสาร์หัวเกราะ ออร์นิโทพอด ไดโนเสาร์ปากจะงอย และมาร์จินิเซฟาเลียนไดโนเสาร์หัวเกราะ

โซนที่ 6 คีนชีวิตให้ไดโนเสาร์ สันมหายุคมีโซโซอิก เกิดการสูญพันธุ์ของไดโนเสาร์ครั้งใหญ่ นักวิทยาศาสตร์ต่างพากันสันนิษฐานสาเหตุเอาไว้ได้หลายสาเหตุ เช่น อุกกาบาตพุ่งชนโลก, ภูเขาไฟระเบิด, การคุกคามของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม, และสนามแม่เหล็กโลกเปลี่ยนทิศทาง

โซนที่ 7 มหายุคซีโนโซอิก หรือมหายุคแห่งชีวิตยุคใหม่ ครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ 65 ล้านปี มาแล้วจนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น 2 ยุคคือ ยุคพาเลโอจีน และยุคนีโอจีน

โซนที่ 8 เรื่องของมนุษย์ จาก “ไพรเมต” หรือสัตว์ในตระกูลลิง ที่อาศัยอยู่บนต้นไม้ซึ่งถือว่าเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์ ได้แยกตัวเองออกจากเผ่าพันธุ์ลิงใหญ่ เมื่อประมาณ 6-7 ล้านปีที่แล้ว และเริ่มวิวัฒนาการมาเป็นสัตว์ที่เดิน 2 ขา และอาศัยบนพื้นดินแต่ความโดดเด่นของมนุษย์อยู่ที่พัฒนาการทางสมอง และภูมิปัญญาที่มีความฉลาดกว่าสัตว์ประเภทอื่น ซึ่งเปิดโอกาสให้เราสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ตั้งแต่ขวานหินไปจนถึงคอมพิวเตอร์

สำหรับรูปแบบการนำเสนอ โดยจัดแสดงภาพประกอบเนื้อหาคำอธิบาย ลำดับขั้นตอนการพัฒนาการจาก “ไพรเมต” จนเป็นมนุษย์ ประกอบกับหุ่นจำลอง

นอกจากการจัดแสดงนิทรรศการภายในอาคารพิพิธภัณฑสถานธรณีวิทยา ประกอบด้วยห้องนิทรรศการหมุนเวียนการค้นพบซากดึกดำบรรพ์จากแหล่งต่าง ๆ ห้องประชุม ห้องอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ห้องสุขา ที่นั่งพัก และระบบภายในอาคารเป็นห้องปรับอากาศ

สำหรับการเที่ยวชมพิพิธภัณฑสถานธรณีวิทยา ถ้าหากมีเจ้าหน้าที่นำชมจะใช้เวลาชมโซนละประมาณ 10 นาที หากเดินชมด้วยตนเองจะใช้เวลาโซนละประมาณ 15 นาที หรือโดยรวมเวลาประมาณ 1.30 ชั่วโมงขึ้นไป

2.2.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ภูมู่มข้าว มีลักษณะเป็นเขาโดดสูงประมาณ 300 เมตร มีอาณาเขตรอบคลุมพื้นที่ 460 ไร่ ประกอบด้วย หน่วยหิน 2 หน่วย เรียงลำดับอายุแก่ อ่อน ตามลำดับจากเชิงเขาถือ หมวดหินเสาข้าว และหมวดหินภูพาน หมวดหินทั้งสองวางตัวเรียงซ้อนต่อเนื่องกัน เอียงเทไปทางทิศตะวันตกด้วยมุมเอียงประมาณ 10 องศา ซากกระดูกที่สมบูรณ์พบอยู่ในชั้นหินทรายปนหินดินดาน ระดับความสูงประมาณ 200 เมตร (ตำแหน่งหลุมขุดค้น) นอกจากนี้ยังพบเศษกระดูกกระจัดกระจายอยู่ในชั้นหินกรวดมน ซึ่งอยู่เหนือและล่างชั้นซากที่สมบูรณ์ รอบๆ ภูมู่มข้าวด้วย กระดูกในชั้นหินกรวดมนมีลักษณะเป็นเศษแตกหักเกิดจากแรงขัดสี แรงกระแทก ในขณะที่กระดูกกระแสน้ำพัดพามาสะสมรวมกับกรวด ทั้งนี้เนื่องจากกระแสน้ำที่พัดพากรวดมีความแรงมากกว่าพัดพาตะกอนทราย เศษกระดูกจึงพบกระจัดกระจายอยู่ทั่วๆ ไปในชั้นหินลักษณะเช่นนี้นอกจากจะพบที่ภูมู่มข้าวแล้วยังพบที่ภูโป อำเภอมือง จังหวัดกาฬสินธุ์อีกด้วย

หลุมขุดค้นซากไดโนเสาร์ มีขนาดพื้นที่ประมาณ 280 ตารางเมตร ลึก 1.50 เมตร พบกระดูกมากกว่า 630 ชิ้น (มกราคม 2544) เป็นกลุ่มของกระดูกส่วนขา สะโพก ซี่โครง คอ และหางของไดโนเสาร์กินพืชไม่น้อยกว่า 7 ตัว นอกจากนี้ยังพบฟันของไดโนเสาร์ทั้งกินพืช และกินเนื้ออีกอย่างละ 2 ชนิด จากลักษณะของกระดูกพบว่า เป็นไดโนเสาร์กินพืชสกุลกัวเวียง (*Phuwiangosaurus sirindhornae*) 1 ชนิด และเป็นไดโนเสาร์กินพืชชนิดใหม่อีก 1 ชนิด สำหรับการศึกษาวิจัยชั้นรายละเอียดกำลังอยู่ในระหว่างดำเนินการ

2.3 อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี

2.3.1 ประวัติความเป็นมา

จากการศึกษาของนักโบราณคดีได้ข้อสันนิษฐานอย่างกว้างๆ เกี่ยวกับเรื่องราวบนภูพระบาทในอดีตรว่า ภูพระบาทแห่งนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ภายหลังมนุษย์เหล่านั้นคงอพยพลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่บริเวณพื้นราบ แต่ยังคงมีอยู่บนภูพระบาทบ้าง ในเวลาต่อมากลายเป็นป่าเขาที่ร่มรื่นและอุดมสมบูรณ์ ขณะเดียวกันพื้นที่รอบๆ ภูพระบาทได้มีชุมชนเกิดขึ้นมากมาย จนอาจเป็นเหตุให้มีคนบางกลุ่มที่รักความสงบต้องปลีกตัวมาสร้างอาศรม (แบบฤๅษี) และสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อบนภูพระบาทแห่งนี้

รัฐบาลจึงได้ออกกฎกระทรวงฉบับที่ 745 (พ.ศ. 2518) ในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 92 ตอนที่ 256 วันที่ 18 ธันวาคม 2518 ตามพระราชบัญญัติ ป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 ให้พื้นที่ในท้องที่ตำบลกลางใหญ่ ตำบลหายโศก ตำบลเขื่อน้ำ ตำบลจำปาโมง ตำบลคำบง ตำบลบ้านเม็ก และตำบลข้าวสาร อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี เนื้อที่ 186, 252 ไร่ ให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ “ป่าเขื่อน้ำ” เพื่อรักษาสภาพป่าไม้ ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้ จากนั้นมาพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเขื่อน้ำ ก็ได้ถูกบุกรุกยึดถือครอบครองจากราษฎร อันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากรและความต้องการพื้นที่ดินทำกินในการทำการเกษตรกรรม ตลอดจนผลจากการดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาลในการให้สัมปทานป่าไม้ทำให้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่าเขื่อน้ำ เสื่อมโทรมลง รัฐบาลจึงได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 ให้ดำเนินการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรและที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติทั่วประเทศ โดยให้จำแนกพื้นที่ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. พื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ (Conservation Zone) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์ที่กำหนดไว้เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ พืชพันธุ์และพันธุ์สัตว์ที่มีคุณค่าหายาก เพื่อการป้องกันภัยธรรมชาติ ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในด้านการศึกษา การวิจัย นันทนาการของประชาชน และห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์โดยเด็ดขาด

2. พื้นที่ป่าเพื่อเศรษฐกิจ (Economic Zone) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่กำหนดไว้เพื่อผลิตไม้และของป่า รวมถึงพื้นที่เศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น ทรัพยากรแร่ ทรัพยากรพลังงาน เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของชาติ

3. พื้นที่ป่าเพื่อการเกษตรกรรม (Agricultural Zone) ซึ่งหมายถึง พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่กำหนดไว้ให้ใช้ประโยชน์ในทางเกษตรกรรม

2.3.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ภูพระบาท ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดอุดรธานี ห่างจากตัวอำเภอบ้านผือไปทางทิศตะวันตก เป็นระยะทางประมาณ 12 กิโลเมตร สภาพทั่วไปเป็นป่าโปร่ง มีพืชพรรณธรรมชาติประเภทไม้เนื้อแข็งขึ้นปกคลุม เช่น ไม้มะค่า ไม้แดง ไม้จันทน์ ไม้เต็งรัง ไม้ประดู่ ด้วยเหตุนี้ ภูพระบาท จึงอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ กรมป่าไม้ มีชื่อว่า “ป่าเขื่อนน้ำ” เป็นแหล่งกำเนิดของลำธารหลายสาย เช่น ห้วยหินลาด ห้วยด่านใหญ่ ห้วยหินร่อง และห้วยนางอุสา ซึ่งไหลลงไปบรรจบกับแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก และไหลลงสู่แม่น้ำโขง ที่อำเภอน้ำโสม จังหวัดหนองคาย

ภูพระบาท เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพาน (ภูพานคำ) ซึ่งเป็นเทือกเขาหินทราย อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดอุดรธานี มีความสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยปานกลาง ประมาณ 320 – 350 เมตร หรือ จากพื้นราบ ประมาณ 120 – 160 เมตร

2.3.3 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในอุทยานภูพระบาท จังหวัดอุดรธานี

1) เจดีย์พระพุทธรูปบัวบก เป็นเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้าง 8.50 เมตร สูงประมาณ 45 เมตร สร้างขึ้นครอบรอยพระพุทธรูป ในระหว่างปีพุทธศักราช 2460 - 2470 โดยพระอาจารย์สีทัต สุวรรณมาโจ องค์พระเจดีย์สร้างเลียนแบบพระธาตุพนมองค์เดิมที่ยอดพระเจดีย์ บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ที่ขุดพบในรอยพระพุทธรูป ขณะที่ขุดหรือเอาเศษอิฐปูนเก่าออก

2) รอยพระพุทธรูป มีลักษณะแอ่งลึกประมาณ 60 เซนติเมตร ลงไปในพื้นหินยาว 1.93 เมตร และกว้าง 90 เซนติเมตร นิ้วพระบาททุกนิ้วมีความยาวเสมอกัน ตรงกลางพระบาทมีรูปธรรมจักร ล้อมรอบด้วย รูปสัตว์ต่าง ๆ คาดว่าคงจะสร้างในสมัยล้านช้างราวพุทธศตวรรษที่ 23

3) หอนางอุษา เป็นก้อนหินทรายรูปร่างคล้ายดอกเห็ดที่กำลังบาน มีขนาดกว้าง 5 เมตร ยาว 7 เมตร สูงจากพื้นหินจนถึงหลังคาประมาณ 10 เมตร ตั้งอยู่บนลานหินธรรมชาติ หอนางอุษา เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติของภูเขาหินทรายทั่ว ๆ ไป แต่มีความสวยงามเป็นพิเศษ จนทำให้บุคคลทั่วไป คิดว่าเป็นการสร้างด้วยฝีมือของผู้มีฤทธิ์เดชและอำนาจยิ่งใหญ่ คนในสมัยประวัติศาสตร์ (ทวารวดี - ลพบุรี) จึงถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงมีการตกแต่งให้เป็นห้องเล็ก ๆ อยู่ตรงบริเวณใต้

ดอกเห็ดบาน โดยนำเอาก่อนหินผสมกับดินก่อเป็นผนังและบริเวณโดยรอบหอนางอุสา จะมีการปักไบเสมาล้อมรอบ ซึ่งคาดว่าจะเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

4) ภาพเขียนสีบนภูพระบาท ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์บนภูพระบาท นิยมเขียนอยู่บนผนังหินทราย ซึ่งกระจายอยู่บนที่ต่าง ๆ ภาพเขียนสีเหล่านี้ใช้เป็นสถานที่หลบแดดหลบฝน หรือเป็นที่พักแรมชั่วคราวได้เป็นอย่างดี ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์บนภูพระบาท อาจจำแนกได้เป็นภาพคน ภาพสัตว์ ภาพฝ่ามือแดง ภาพลายเรขาคณิต เช่น ภาพเขียนสีบริเวณถ้ำวัว - ถ้ำคน ถ้ำฝ่ามือแดง ถ้ำช้าง ถ้ำสูง โนนหินเกลี้ยง และโนนสาวเอ้ เป็นต้น

5) ถ้ำพระ เป็นเพิงหินประกอบด้วยก้อนหินขนาดใหญ่สองก้อนวางซ้อนกัน ยังคงเหลือภาพประติมากรรมสลักนูนสูง เรียงกันเป็นแถว คือ พระพุทธรูปนั่งในซุ้มคล้ายหน้าบันเทวรูปยืน พระพุทธรูปยืน พระพุทธรูปนั่ง หลายองค์มีสภาพชำรุดพระพักตร์หลุดหายไปส่วนใหญ่ แต่ยังคงความสวยงามอยู่ อายุสมัยทวารวดี - ลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 16

2.4 พิพิธภัณฑหอยหิน150ล้านปี จังหวัดหนองบัวลำภู

2.4.1 ประวัติความเป็นมา

เป็นฟอสซิลหอยทะเลดึกดำบรรพ์ยุค "จูราสสิก" มีอายุราว 140 - 150 ล้านปี ลักษณะของฟอสซิลเป็นหอยกาบคู่ ที่อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์จำนวนมาก มีทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ บางตัวมีน้ำหนักถึงประมาณครึ่งกิโลกรัม เป็นหอยทะเลชนิดหนึ่ง แสดงว่าบริเวณอุทยานหอยนี้เคยเป็นทะเลมาก่อน พบบนหน้าผาของภูเขาสูงประมาณ 50 เมตร

2.4.2 ลักษณะภูมิประเทศ

จากการศึกษาทางธรณีวิทยา บริเวณดังกล่าวเป็นกลุ่มหินโคราช หน่วยภูกระดึง ประกอบด้วยหินชนวน หินทรายและกรวดปนอยู่ด้วย บริเวณใกล้เคียงยังพบซากกระดูกจระเข้โบราณ เศษหินจาไมก้าและแร่ธาตุบางชนิดอีกด้วย พบที่ หมู่ที่ 6 บ้านห้วยเคื่อง ตำบลโนนทัน อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู จะเห็นได้ว่าบริเวณอุทยานหอยแห่งนี้อยู่กับหมู่บ้านห้วยเคื่อง ทำให้ชาวบ้านทำน้ำที่อนุรักษ์และหวงแหน เพื่ารักษาบุคลในส่วนที่จะมาทำลายหรือขุดค้น

2.5 อุทยานแห่งชาติภูพาน จังหวัดสกลนครและ จังหวัดกาฬสินธุ์

2.5.1 ประวัติความเป็นมา

อุทยานแห่งชาติภูพานตั้งอยู่ในเขตเทือกเขาภูพาน อุทยานแห่งชาติภูพาน ปัจจุบันมีพื้นที่ครอบคลุมท้องที่อำเภอพรรณานิคม อำเภอเมือง อำเภอกุดบาก อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร อำเภอ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร จังหวัดกาฬสินธุ์ ประกอบด้วยป่าที่อุดมสมบูรณ์และมีธรรมชาติที่สวยงาม เช่น น้ำตก ถ้ำ หน้าผาที่วิจิตรตามธรรมชาติ ตลอดจนพื้นที่ป่าแห่งนี้ในอดีตได้ชื่อว่าเป็นปัญหาทางด้านการเมือง และในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ยังเป็นแหล่งสะสมอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ใช้สำหรับต่อต้านทหารกองทัพญี่ปุ่นซึ่งนับเป็นประวัติศาสตร์ มีเนื้อที่ประมาณ 415,439 ไร่ หรือ 664.70 ตารางกิโลเมตร ลักษณะโครงสร้างทางธรณีเป็นหินทราย โดยมีความสูงอยู่ระหว่าง 200-567 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ประกอบด้วยภูนางอย ภูมะแงว ภูน้อย ภูเพ็ก โดยมีภูเขี้ยวซึ่งอยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์เป็นจุดสูงสุดในเขตอุทยานแห่งชาติ มีความสูง 567 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง เป็นแหล่งกำเนิดต้นน้ำลำธารและห้วยต่างๆ เช่น ห้วยเลา ห้วยอีโคก ห้วยยาง ห้วยเวียงไพร ห้วยจิ้งก ห้วยโคก ห้วยวังถ้ำ ห้วยผึ้ง ห้วยอีคอน น้ำอุนตอนบน ห้วยทราย และห้วยนาจาน ซึ่งจะไหลลงสู่แม่น้ำอุน ห้วยแซ่ ห้วยแสนกง และน้ำพุตอนบน ไหลลงแม่น้ำพุท ห้วยสะทาด ห้วยแก้งหว้า ห้วยแก้งโคก และห้วยหลัก ไหลลงลำน้ำยัง ห้วยพริกไหลลงลำปาว ห้วยทรายและห้วยเดียกไหลลงสู่หนองหาร

2.5.2 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะโครงสร้างทางธรณีวิทยาของอุทยานแห่งชาติภูพานมีลักษณะทั้งที่เป็นกระทะคว่ำ (Anticline) และกระทะหงาย (Syncline) ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของเปลือกโลกในอดีต และแนวดังกล่าวนี้จะอยู่ในทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วย 5 หน่วยหิน ดังนี้

- 1) หน่วยหินโคกกรวด (Khok Kruat Formation) เป็นหินที่กำเนิดในยุค Cretaceous ลักษณะเป็นหินที่ปะปนของหินทรายสีน้ำตาล และน้ำตาลแดง หินดานสีน้ำตาล หินทรายแป้ง และหินกรวดมน
- 2) หน่วยหินภูพาน (Phu Phan Formation) เป็นหินที่กำเนิดในยุค Cretaceous ลักษณะเป็นหินที่ปะปนด้วยหินทราย สีขาว และสีเหลืองจนถึงสีน้ำตาล หินทรายที่มีกรวดปนและแทรกสลับด้วยหินดินดาน
- 3) หน่วยหินเสาขัว (Sao Khrua Formation) เป็นหินที่กำเนิดในยุค Jurassic ลักษณะเป็นหินที่ปะปนด้วยหินทราย
- 4) หน่วยหินพระวิหาร (Phry Wihan Formation) กำเนิดในยุค Jurassic ลักษณะเป็นหินทรายสีขาวจนถึงสีชมพูแทรกสลับด้วยหินทรายแป้งสีน้ำตาลแดงและสีเทา
- 5) หน่วยหินภูกระดึง (Phu Kradung Formation) กำเนิดในยุค Jurassic ลักษณะปะปนด้วยหินทรายแป้งสีน้ำตาล และสีน้ำตาลแดง และหินทรายสีน้ำตาล และสีเทา

2.5.3 ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศทั่วไปของอุทยานแห่งชาติภูพาน จะมีอากาศเย็นสบายโดยมีอุณหภูมิต่ำสุดช่วงเดือนธันวาคมประมาณ 11.5 องศาเซลเซียส โดยมีอุณหภูมิเฉลี่ยทั้งปีประมาณ 26.3 องศาเซลเซียส มีช่วงฤดูกาลเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนธันวาคม ฤดูร้อนตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน สำหรับฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน

2.5.4 พืชพรรณและสัตว์ป่า

สภาพป่าในอุทยานแห่งชาติภูพานประกอบด้วยชนิดป่าที่สำคัญ 3 ชนิด คือ ป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่าดิบแล้ง ป่าเต็งรังพบขึ้นอยู่ตั้งแต่ตอนกลางของอุทยานแห่งชาติขึ้นไปจนถึงด้านทิศเหนือ ในระดับความสูง 200-400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง พันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ เต็ง รัง เหียง พลวง ดินนกก กว้าว แดง ส้าน ช้างน้ำว กระโดน มะพอก ฯลฯ พืชพื้นล่างประกอบด้วย หญ้าเพ็ก ตะโกหิน ปอหนู ปรง พวงประดิดฐ์ รวงจืด เป็นต้น ป่าดิบแล้ง พบขึ้นอยู่เป็นผืนใหญ่ ตอนกลางก่อนไปทางทิศใต้ของอุทยานแห่งชาติ และเป็นหย่อมเล็กๆ กระจายอยู่ทางด้านทิศเหนือ และทิศใต้ ในระดับความสูงตั้งแต่ 400 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลางขึ้นไป ชนิดไม้ที่สำคัญ ได้แก่ เหล้ง นางคำ ก่อ กะพี้เขควาย หว้า เปล้าหลวง ขนุนป่า แคนหางค่าง เหมือด หมากม่วย ฯลฯ พืชพื้นล่างส่วนใหญ่เป็นลูกไม้และกล้าไม้ของไม้ชั้นบน เช่น ดินดั่ง นางคำ รวมทั้ง เข็มขาว เข็มแดง เฟิน ไม้เถา เป็นต้น และป่าเบญจพรรณ พบขึ้นอยู่ทางตอนใต้ของอุทยานแห่งชาติ ชนิดไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ดินนกก ดีว คางฮุ้ง แดง มะกอกเลื่อม แสนคำ ประดู่ โมกมัน ตะแบก ฯลฯ ส่วนพืชพื้นล่างประกอบด้วย ลูกไม้ของไม้ชั้นบน มะเฒ่า ไม้หนุ่ยคา ไม้เถา เป็นต้น

สัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในอุทยานแห่งชาติภูพานมีไม่น้อยกว่า 162 ชนิด ประกอบด้วย ช้างป่า กวางป่า เก้งธรรมดา หมูป่า ค่างแว่นถิ่นเหนือ หมีหมา ชะมดแดง สันทางดำ ลิงกัง อ้นเล็ก นากใหญ่ ขนเรียบ กระซิ่น ค้างคาวขอบหูขาวกลาง นกยางไฟ เหยี่ยวรุ้ง นกกระทาทู้ง นกกระปูดใหญ่ นกตะขาบทู้ง นกปรอดสวน นกแซงแซวสีเทา นกเค้าดินทู้ง ไก่ป่า คางคกบ้าน เขียดจะนา กบอ่อง อึ่งอ่างบ้าน จิ้งจกหางหนาม ตุ๊กแกบ้าน กิ้งก่าหัวแดง แย้ จิ้งเหลนหลากหลาย งูเขียวดอกหมาก งูสาม่านธรรมดา งูปล้องฉนวนลาว เป็นต้น และในบริเวณแหล่งน้ำพบปลาน้ำจืดหลายชนิดเช่น ปลาชีว ปลาตะเพียนทราย ปลาสร้อยนกเขา ปลากระสูบจุด ปลาก้าง ปลาคูกดำน และปลากุ้ม เป็นต้น

2.5.5 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในบริเวณอุทยานแห่งชาติภูพาน ถ้ำเสรีไทย

เป็นแหล่งสะสมอาวุธยุทธภัณฑ์ไปต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่นในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ของ ขบวนการเสรีไทย ซึ่งมีนายเตียง ศิริขันธ์ เป็นหัวหน้าขบวนการสายสกลนคร มีเส้นทางเดินเป็น วงรอบรวมระยะทาง 5 กิโลเมตร ผ่านป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ ถ้ำเสรีไทย แล้วยังต่อไปชมพระ อาทิตย์ตกและจุดชมพระอาทิตย์ขึ้น ทางช่วงสุดท้ายจะผ่านทุ่งกระเจียวที่จะออกดอกงามในช่วง เดือนสิงหาคม อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติไปทางทิศเหนือ 4.5 กิโลเมตร

พระราชอุทยานเทือก

เป็นปราสาทที่สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 16-17 สมัยขอมบายน อยู่บนยอดเขาภู เทือกของเทือกเขาภูพานสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 544 เมตร ปราสาทแห่งนี้ก่อด้วยหินทราย ใน ลักษณะเทวาลัยที่ไม่แล้วเสร็จ เรือนธาตุตั้งอยู่บนฐานยกสูง ตัวเรือนธาตุทั้งสี่ด้านย่อมุมๆละ 5 เหลี่ยม รวมเป็น 20 เหลี่ยม สูงจากพื้นดินถึงช่อ 7.95 เมตร มีบันไดขึ้นเรือนปราสาท 3 ด้าน คือ ทิศ เหนือ ทิศใต้และทิศตะวันตก หน้าอาคารปราสาทหันไปทางทิศตะวันออก ได้มีการขุดพบรูปเคารพ สตรีหน้าตักกว้างประมาณ 12 นิ้ว สลักจากศิลาทราย ลักษณะของสิริภรณ์ของสตรีคล้ายกับสิริรา ภรณ์สมัยปาปน (พ.ศ. 1560-1630) ทางเข้าพระราชอุทยานเทือกอยู่ก่อนถึงน้ำตกคำหอม อยู่ห่างจากที่ ทำการอุทยานแห่งชาติ 59 กิโลเมตร

2.5.6 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในอุทยานแห่งชาติภูพาน

เทือกเขาภูพาน

เป็นขุนเขาแห่งประวัติศาสตร์ที่มีผู้รู้จักมากที่สุด แต่เป็นดินแดนที่น้อยคนนักที่ได้เข้าไป สัมผัสความงดงามตามธรรมชาติ โดยเฉพาะรอยต่อระหว่างจังหวัดสกลนคร-กาฬสินธุ์ สภาพป่า ภูเขา น้ำตกยังบริสุทธิ์ ทำให้อย่างยิ่งต่อการพิสูจน์เสมอ

น้ำตกแก่งกระฮาม

เป็นน้ำตกขนาดเล็กที่มีลานหินขนาดใหญ่สวยงาม แต่มีน้ำเฉพาะในช่วงฤดูฝน อยู่ห่างจาก ที่ทำการอุทยานแห่งชาติไปสุดเขตทางตอนใต้ 45 กิโลเมตร

น้ำตกคำหอม

เป็นน้ำตกที่รู้จักกันโดยแพร่หลายของชาวสกลนครและจังหวัดใกล้เคียง ในบริเวณน้ำตก แห่งนี้ทางราชการได้จัดงานสัปดาห์การท่องเที่ยว เพื่อชี้แจงให้ราษฎรได้รู้จักความสำคัญของป่าไม้ ที่มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์เป็นประจำทุกปี น้ำตกแห่งนี้อยู่ใกล้เคียงกับน้ำตกตาดโตน ซึ่งอยู่ใกล้กับเขตพระราชฐาน

น้ำตกปรีชาสุขันต์

มีลักษณะเป็นลานหินลาดเอียงประมาณ 30-40 องศา ยาวประมาณ 15 เมตร บนลานหินที่ลาดเอียงนี้มีน้ำไหลผ่านบนผิวเสมอกันทั้งแผ่นเหมือนกระดานลื่นธรรมชาติกลางป่าเขา ทางเข้าอยู่ก่อนถึงน้ำตกคำหอม อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติ 50 กิโลเมตร

ผานางเมิน

เป็นแนวหินผาที่ทอดตัวออกหันหน้าไปทางทิศตะวันตก สามารถชมทิวทัศน์ออกไปได้ไกลแสนไกล เหมาะแก่การตั้งค่ายพักแรมและดูพระอาทิตย์ตก อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติ 700 เมตร

ผาเสวย

อยู่ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ลักษณะเป็นหน้าผาที่หันหน้าไปทางทิศใต้ ณ ที่แห่งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เคยเสด็จและประทับเสวยพระกระยาหารกลางวัน จึงได้ชื่อว่า ผาเสวย มาแต่บัดนั้น อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติ 40 กิโลเมตร

ลานสาวเอ้

เป็นลานหินที่แวดล้อมด้วยป่าเต็งรัง ยามเปลี่ยนสีเข้าสู่ฤดูแล้งจึงสวยงามมาก บนลานหินยังเต็มไปด้วยดอกไม้เล็กๆ สวยงามอย่างดุสิตา กระดุมเงิน และสร้อยสุวรรณ

สะพานหินธรรมชาติ

มีลักษณะเป็นสะพานหินที่เชื่อมต่อระหว่างหินสองกลุ่ม ขนาดกว้างของสะพานประมาณ 1.5 เมตร ยาวประมาณ 8 เมตร ด้านใต้เป็นเว้ากว้างใช้เป็นที่พักแดดหลบฝนได้ นับว่าเป็นความมหัศจรรย์ของธรรมชาติอย่างหนึ่ง อยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติ 7 กิโลเมตร

2.5.7 การเดินทาง

รถยนต์

จากกรุงเทพฯ ไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 (ถนนพหลโยธิน) ผ่านจังหวัดสระบุรี เลี้ยวเข้าทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 (ถนนมิตรภาพ) ผ่านจังหวัดนครราชสีมา จนถึงขอนแก่น ต่อด้วยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 209 (ขอนแก่น-กาฬสินธุ์) และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 (กาฬสินธุ์-สกลนคร) อีกประมาณ 115 กิโลเมตร จะถึงบริเวณที่ทำการอุทยานแห่งชาติซึ่งอยู่ริมทางหลวง หากมาจากอำเภอเมือง จังหวัดสกลนครไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 ประมาณ 25 กิโลเมตร ผ่านพระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ จะถึงที่ทำการอุทยานแห่งชาติภูพาน

2.6 อุทยานแห่งชาติภูผาทีบ จังหวัดมุกดาหาร

2.6.1 ประวัติความเป็นมา

อุทยานแห่งชาติภูผาทีบ (มุกดาหาร) อยู่ในท้องที่อำเภอเมืองและอำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร มีสภาพป่าที่สมบูรณ์ มีป่าเต็งรังบริเวณลานหินหรือภูเขาหิน และในฤดูฝนต่อฤดูหนาวจะเต็มไปด้วยไม้ดอกงดงามนานาชนิด ป่าเบญจพรรณบริเวณหุบเขา มีปรากฏการณ์และธรรมชาติที่สวยงาม หินมีลักษณะหรือรูปทรงแปลกๆ ถ้าที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ น้ำตกและน้ำซับตลอดปี ตลอดจนมีสัตว์ป่านานาชนิด มีเนื้อที่ประมาณ 30,312.5 ไร่ หรือ 48.5 ตารางกิโลเมตร

ในระหว่างการจัดดำเนินการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติแห่งนี้ ได้มีราษฎรคัดค้านและต่อต้านการจัดตั้ง เนื่องจากมีปัญหาเกี่ยวกับการเก็บหาของป่าและการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องฝ่ายต่างๆ ได้แก้ปัญหาดังกล่าวจนเป็นที่เข้าใจ และทางสภาพตำบลบ้านแก่งได้มีมติยืนยันและสนับสนุนให้ทางราชการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ จากกรณีนี้ จังหวัดมุกดาหารได้นำเข้าที่ประชุมคณะอนุกรรมการป้องกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จังหวัด ครั้งที่ 2/2530 เมื่อวันที่ 22 กรกฎาคม 2530 ที่ประชุมได้มีมติสนับสนุนให้กำหนดเป็นอุทยานแห่งชาติ ซึ่งคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติ ก็ได้มีมติเห็นชอบให้กำหนดพื้นที่ดังกล่าวเป็นอุทยานแห่งชาติได้ จึงได้มีพระราชกฤษฎีกากำหนดบริเวณที่ดินป่าดงบังอี ในท้องที่ตำบลศรีบุญเมือง ตำบลคำอาฮวน ตำบลดงเย็น ตำบลนาสีนวน อำเภอเมือง และตำบลบ้านแก่ง อำเภอดอนตาล จังหวัดมุกดาหาร เป็นอุทยานแห่งชาติ ประกาศราชกิจจานุเบกษาเล่ม 105 ตอนที่ 235 วันที่ 28 ธันวาคม 2531 นับเป็นอุทยานแห่งชาติลำดับที่ 59 ของประเทศ

ต่อมาเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม พ.ศ. 2549 กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช ได้พิจารณาชื่ออุทยานแห่งชาติให้มีความเหมาะสม สอดคล้องกับจุดเด่น และศักยภาพที่สำคัญของพื้นที่ที่จัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ จึงเปลี่ยนชื่ออุทยานแห่งชาติมุกดาหาร เป็นอุทยานแห่งชาติภูผาทีบ

2.6.2 ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพภูมิประเทศประกอบด้วยภูเขาสูงชันหลายเทือกเขาติดต่อกัน คือ ภูนางหงษ์ ภูถ้ำพระ ภูหลังเส ภูหินทีบ ภูหมากยาง ภูโป่ง ภูโน มียอดเขาภูจอมศรีเป็นยอดเขาที่สูงที่สุด คือ สูงประมาณ 420 เมตรจากระดับน้ำทะเล มีสภาพเป็นภูเขาหินตลอดทั้งมีหินกว้างยาวและหินทับซ้อนกันในรูปแบบต่างๆ หน้าผาสูงชัน และดินส่วนใหญ่เป็นดินปนทราย เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำหลายสาย เช่น ห้วยตาเหลือก ห้วยสิง ห้วยสะพาย ห้วยเรือ ห้วยบอน ห้วยช้างชน ห้วยไค้ และห้วยมะเล เป็นต้น

2.6.3 ลักษณะภูมิอากาศ

อุทยานแห่งชาติมีสภาพภูมิอากาศแบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ระหว่างเดือนมิถุนายน เดือนพฤศจิกายน ฤดูหนาว ระหว่างเดือนธันวาคม เดือนมกราคม ฤดูร้อน ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ – เดือนพฤษภาคม

2.6.4 พรรณไม้และสัตว์ป่า

สภาพป่าประกอบด้วย ป่าเบญจพรรณ และป่าเต็งรังตามธรรมชาติ มีพันธุ์ไม้นานาชนิด ได้แก่ ตะแบก พะยอม พะยุง ตะเคียน ประดู่ แดง มะไฟ มะค่า ชิงชัน กระบก กระบาก ส้าน จิก ตั้ว จำปีป่า ยมหอม เหียง เต็ง รัง เป็นต้น สัตว์ป่าที่พบเห็นโดยส่วนใหญ่เป็นสัตว์ขนาดเล็ก ได้แก่ หมูป่า กวางป่า เก้ง หมาจิ้งจอก ลิง กระต่าย นกยูง ไก่ป่า ไก่ฟ้า และนกนานาชนิด

2.6.5 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในอุทยานแห่งชาติภูผาทิพย์ ได้แก่

ภูถ้ำพระ

ตามตำนานแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ สมัยโบราณ เคยมีหมู่บ้านขอมอาศัยอยู่มาก่อนที่จะย้ายถิ่นฐานหนีภัยธรรมชาติ จึงนำพระพุทธรูปที่ตนบูชาสักการะไปเก็บไว้ที่ถ้ำแห่งนี้ประกอบไปด้วย พระเงิน พระนาก พระทองคำ พระหยก พระว่าน และพระไม้ เป็นจำนวนมาก ปัจจุบัน พระพุทธรูปที่มีค่าสูญหายคงเหลือเฉพาะพระที่แกะสลักด้วยไม้เท่านั้น ณ ตรงนี้ยังมีน้ำตกที่สวยงามคือ “น้ำตกภูถ้ำพระ”

ถ้ำฝ่ามือแดง

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่าภาพเหล่านี้มีอายุไม่ต่ำกว่า 5,000 ปี และเป็นของมนุษย์สมัยโบราณแหล่งท่องเที่ยวแห่งนี้ตั้งอยู่บริเวณหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติมุกดาหาร 1 (ห้วยสิงห์) ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติมุกดาหาร 8 กิโลเมตร

ภูหลักเส

เป็นการเล่าสืบต่อกันมาแต่โบราณว่า มีหลักทองคำตั้งอยู่บนกลางเนินเขาแล้วต่อมาหายไป ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “เสาเส” (ภาษาภูไท แปลว่า เสาหาย) ต่อมาจึงเรียกเป็น ภูหลักเส มีจุดเด่นคือ ป่าแกระและเป็นสถานที่ชมทิวทัศน์

ภูนางหงส์

มีหินธรรมชาติเป็นรูปคล้ายหงส์ขนาดใหญ่อยู่กลางลานหินกว้าง และมีก้อนหินขนาดใหญ่วางทับกันเป็นรูปร่างและสีต่าง ๆ กัน

ถ้ำลอด

เป็นถ้ำเล็กๆ ที่สามารถลอดลงมาจากหน้าผา เพื่อที่จะเดินต่อไปที่ฐานงหังส์และภูหลักเส ระหว่างทางจากถ้ำลอดขึ้นไปภูหลักเส เป็นบริเวณที่ชาวบ้านได้ขุดพบเศษถ้วยชามและของโบราณ

ภูมโน

เป็นภูเขาอยู่ทางทิศใต้ของตัวเมืองมุกดาหาร บนยอดเขาจะมีศาลาที่พักและรอยพระพุทธรูปบาทจำลองสูง 1 เมตร เมื่อมองจากยอดเขาจะเห็นทิวทัศน์อันสวยงามของเมืองมุกดาหาร แม่น้ำโขง และแขวงสุวรรณเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

2.6.6 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในอุทยานแห่งชาติภูผาทิพย์ ได้แก่

ลานมูจลินท์

เป็นลานหินเรียบทอดยาวกว้างไกลต่อจากกลุ่มหินทิพย์ โดยมีป่าเต็งรังแคระล้อมรอบให้ความงดงามกลมกลืนกับธรรมชาติอีกรูปแบบหนึ่ง มีพันธุ์ไม้พุ่มจำพวกข่อยหิน นางฟ้าจำแลง อันเลื่อง และกระโดนดาน เป็นส่วนประกอบจุดเด่นของที่นี่ที่ไม่ควรมองข้ามคือกลุ่มดอกหญ้าของสังคมพืชขนาดเล็ก เช่น สร้อยสุวรรณา หยาดน้ำค้าง หนาวเดือนห้า ดาวรวมดวงและดุสิตา ซึ่งจะออกดอกบานสะพรั่งในช่วงเดือนตุลาคม-ธันวาคม ของทุกปี ณ กลางลานยังสามารถมองเห็นทัศนียภาพแม่น้ำโขง

น้ำตกวังเดือนห้า

เป็นน้ำตกขนาดเล็กเกิดจากสายธารที่ไหลผ่านลานหินมูจลินท์ ภายในน้ำตกประกอบไปด้วยแอ่งหิน หุบหิน โขดหิน นักท่องเที่ยวนิยมไปชมทัศนียภาพและเล่นน้ำตก ในฤดูแล้งจะมีบ่อน้ำซับไหลหล่อเลี้ยงพืชพันธุ์และสัตว์ป่า

ผาอูฐ

หน้าผาแห่งนี้มีประติมากรรมหินรูปร่างคล้ายอูฐทะเลทรายและเป็นจุดชมวิวที่สวยงามสามารถมองเห็นภูถ้ำพระ ผาผักหวานและผาจี๋หมู ได้อย่างชัดเจน เบื้องล่างของผาอูฐคือหุบเขากว้างไกลและมีป่าไม้เขียวขจีปกคลุม

ผามะนาว

เป็นหน้าผาเรียบสูงชันมีน้ำตกไหลจากบนหน้าผาลงสู่เบื้องล่างหล่อเลี้ยงทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าให้อุดมสมบูรณ์ ด้านบนหน้าผาสามารถมองเห็นทิวทัศน์ของกลุ่มหินทิพย์และแม่น้ำโขงได้กว้างไกล ด้านล่างของหน้าผาจะพบความสวยงามของน้ำตก ป่าไม้ และสัตว์ป่า สำหรับที่มาของชื่อผามะนาว เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้มีต้นมะนาวป่าขึ้นเป็นจำนวนมาก

2.6.7 การเดินทาง

รถยนต์

ที่ทำการอุทยานแห่งชาติ ตั้งอยู่บริเวณภูผาเทิบ อยู่ห่างจากอำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ประมาณ 17 กิโลเมตร โดยเดินทางไปตามเส้นทางสายมุกดาหาร-อำเภอคอนสาร ประมาณ 14 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยาง แล้วเลี้ยวซ้ายอีก 2 กิโลเมตร จะถึงอุทยานแห่งชาติมุกดาหาร

2.7 อุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานีและจังหวัดขอนแก่น

2.7.1 ประวัติความเป็นมา

อุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำเป็นพื้นที่ในบริเวณที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนบน ตั้งอยู่ในพื้นที่จังหวัดหนองบัวลำภู พื้นที่ตอนล่างของจังหวัดอุดรธานี และตอนบนของ จังหวัดขอนแก่น สภาพธรณีเป็นภูเขาหินทรายซึ่งมีชั้นของของหินทรายอยู่ด้านบนระดับผิวดิน โดยมีชั้นของหินดินดาน หรือหินดินดานปนทรายเป็นฐาน ด้านล่างมีดินประเภทดินลูกรังและดินร่วนปนทรายกระจายอยู่ทั่วไป ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า ทิวทัศน์ที่สวยงามตามธรรมชาติ และสภาพป่าโดยทั่วไปเป็นป่าเต็งรัง มีเนื้อที่ประมาณ 201,250 ไร่ หรือ 322 ตารางกิโลเมตร ต่อมาได้มีการขอผนวกพื้นที่เทือกเขาภูพานคำบริเวณด้านตะวันออกเฉียงเหนือของเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งมี สภาพป่าเต็งรังค่อนข้างสมบูรณ์และมีทิวทัศน์รอบอ่างเก็บน้ำสวยงามเข้าเป็นอุทยานแห่งชาติด้วย เพื่อให้เกิดประโยชน์สมบูรณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งได้มีการกำหนดพื้นที่ดังกล่าว เป็นอุทยานแห่งชาติ โดยมีพระราชกฤษฎีกากำหนดบริเวณที่ดินป่าภูเก้า ในท้องที่ตำบลหัวนา ตำบลนามะเฝือก อำเภอหนองบัวลำภู (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) ตำบลบ้านถิ่น ตำบลโคกม่วง ตำบลนิคมพัฒนา ตำบลโนนเมือง ตำบลหนองเรือ อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็น จังหวัดหนองบัวลำภู) และที่ดินป่าภูพานในท้องที่ตำบลกุดคู่ ตำบลโนนสัง ตำบลบ้านค้อ ตำบลหนองเรือ ตำบลโคกใหญ่ อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี (ปัจจุบันเป็นจังหวัดหนองบัวลำภู) และ ป่าโคกสูง ป่าบ้านดง ในท้องที่ตำบลศรีสุขสำราญ ตำบลนาคำ ตำบลบ้านดง ตำบลเขื่อนอุบลรัตน์ และตำบลห้วยทอง ตำบลทุ่งชมพู ตำบลนาหว้า อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น เป็นอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2528 ประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม 102 ตอนที่ 130 วันที่ 20 กันยายน 2528 นับเป็นอุทยาน แห่งชาติลำดับที่ 50 ของประเทศ

2.7.2 ลักษณะภูมิประเทศ

สภาพธรณีเป็นภูเขาหินทรายซึ่งมีชั้นของของหินทรายอยู่ด้านบนระดับผิวดิน โดยมีชั้นของ หินดินดาน หรือหินดินดานปนทรายเป็นฐาน ด้านล่างมีดินประเภทดินลูกรังและดินร่วนปนทราย

การจัดกระจายอยู่ทั่วไป ประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ สัตว์ป่า ทิวทัศน์ที่สวยงามตามธรรมชาติ และสภาพป่าโดยทั่วไปเป็นป่าเต็งรัง มีเนื้อที่ประมาณ 201,250 ไร่ หรือ 322 ตารางกิโลเมตร

ภูเก้า มีลักษณะคล้ายกระทะหงายโดยมีที่ราบอยู่ตอนกลาง พื้นที่เช่นนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่า พื้นที่ส่วนนี้น่าจะเป็นซากภูเขาไฟโบราณที่ดับสนิทไปแล้วหลายร้อยล้านปี หรือมีจะนั้นก็เป็นการโก่งตัวของเปลือกโลกในบริเวณนี้ขึ้นมาเป็นขอบเทือกเขา เทือกเขาภูเก้าเป็นเทือกเขาสองชั้น ชั้นนอกเป็นภูเขาสูงและมีความลาดชันมาก ไหล่เขาด้านในมีความลาดชันไม่มากนัก พื้นที่ส่วนใหญ่มีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ บางแห่งเป็นที่ราบ

ภูพานคำ เป็นแนวทิวเขายาวในเทือกเขาภูพาน เรียงตัวตามแนวทิศตะวันออกเฉียงเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเทือกเขาเป็นแอ่งที่ราบต่ำลุ่มน้ำพอง ซึ่งเป็นหุบเขาขนาดใหญ่ เมื่อมีการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ พื้นที่ดังกล่าวนี้กลายเป็นทะเลสาบ[ซึ่งเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ มีเนื้อที่ประมาณครึ่งหนึ่งของส่วนภูพานคำ สภาพป่าเป็นป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณซึ่งขึ้นอยู่ในพื้นดินปนหิน

2.7.3 พรรณไม้และสัตว์ป่า

สภาพโดยทั่วไปเป็น ป่าเต็งรัง มีไม้ขึ้นอยู่กระจายอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณที่เป็นไหล่เขาและสันเขา พันธุ์ที่สำคัญได้แก่ เต็ง รัง เหียง พลวง พะยอม กระโดน ฯลฯ พืชพื้นล่างประกอบด้วย ปรังป่า หญ้าเพ็ก เป้ง เถาวัลย์ และไม้หนามหลายชนิด ส่วน ป่าเบญจพรรณเป็นป่าที่มีอยู่ในบริเวณที่ลุ่มริมฝั่งห้วย หุบเขา และไหล่เขาบางส่วน พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ แดง ประดู่ มะค่าแต้ กระบก ตะคร้อ ตีนนก ฯลฯ พืชพื้นล่างเป็น ไผ่ชนิดต่างๆ ป่าดงดิบ มีอยู่เฉพาะบริเวณริมฝั่งห้วยเท่านั้น พันธุ์ไม้ที่สำคัญได้แก่ ตะแบก ยาง ตะเคียนหิน มะค่าโมง กระบก และชิงชัน เป็นต้น

2.7.4 แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ในอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ

ถ้ำเรขาคณิต และถ้ำมีม

สันนิษฐานว่าร่องรอยที่ค้นพบมีอายุประมาณไม่ต่ำกว่า 3,500 ปี ในยุคบ้านเชียง ซึ่งสังคมมนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการล่าสัตว์เป็นอาหาร ปรากฏภาพเขียนสีและภาพสลักบนผนังภายในถ้ำ

2.7.5 แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติในอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ

ภูพานคำ

เป็นทิวเขาด้านตะวันออกของกลุ่มน้ำพอง และเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพาน ตอนบนมีทัศนียภาพที่สวยงามของทะเลสาบเหนือเขื่อนอุบลรัตน์ ซึ่งนักท่องเที่ยวมักจะพักผ่อนโดยเดินที่หรือที่บ้านพักของอุทยานฯ หรือที่ศาลาพักผ่อนของกรมประชาสัมพันธ์ บริเวณทะเลสาบท้ายเขื่อนอุบลรัตน์

ภูเก้า

ประกอบด้วยภูเขา 9 ลูก คือ ภูผาง ภูมปุ่น ภูหัน ภูเมย ภูค้อหม้อ ภูซัน ภูเพรา ภูดวก และภูวัด ภูทั้ง 9 ลูกนี้มีความสลับซับซ้อนมาก มีป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิด มีถ้ำ มีน้ำตก ลานหินลาดมากมาย มีหินลักษณะแปลก ๆ คล้ายปราสาท ถ้ำปลาไฮมีภาพเขียนรูปฝ่ามือและภาพแกะสลักของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีศาลาบนยอดหินที่เรียกว่า หอสวรรค์ ไ่ว้ชมวิวนอกจากนี้ยังมีวัดพระพุทธบาทภูเก้า ซึ่งมีรอยเท้าคนและสุนัขขนาดใหญ่สลักบนหินอันเกี่ยวโยงกันนิทานพื้นบ้านเรื่อง “พระสุพรหมวิโมชา กันหมาเก้าหาง” ภายในวัดพระพุทธบาทภูเก้ายังมีถ้ำมี้ม และถ้ำอาจารย์สิม ซึ่งภายในมีภาพเขียนสีและภาพสลักตามผนังถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์

ทิวทัศน์ริมทะเลสาบเหนือเขื่อนอุบลรัตน์และเกาะแก่งต่าง ๆ

เหมาะสำหรับการท่องเที่ยวทางน้ำ และพักผ่อน สามารถเดินทางไปเที่ยวหมู่บ้านประมงอำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี และซื้อปลาได้ที่อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น

หามต่าง หรือหามตั้ง

เป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติเช่นเดียวกับเสาเฉลียง ที่ผาแต้ม คือ เกิดจากการกัดเซาะของน้ำสายลม และแสงแดด มีลักษณะเป็นแท่งหินตั้ง ขึ้นมีส่วนบนเป็นแผ่นหินวางอยู่โดยไม่ติดกัน มองดูคล้าย ดอกเห็ด

น้ำตกตาดฟ้า

ตั้งอยู่ฝั่งส่วนภูเก้า เป็นน้ำตกขนาดเล็ก สายน้ำไหลมาตามธารเล็กๆ ท่ามกลางป่าเบญจพรรณ ก่อนจะทิ้งตัวลงมาตามชั้นหินสูง 7 เมตร สู่แอ่งน้ำเบื้องล่าง มีน้ำมากเฉพาะฤดูฝน

รอยเท้านายพรานและรอยตีนหมา

อยู่บริเวณตีนภูเก้าซึ่งอยู่ห่างจากที่ทำการอุทยานแห่งชาติไปทางอำเภอโนนสัง 18 กิโลเมตร เป็นรอยเท้าขนาดใหญ่ 2 รอยลึกลงไปบนลานหิน ลักษณะคล้ายรูปเท้ามนุษย์และตีนสุนัขที่เห็นได้ชัดเจน

หอสวรรค์

เป็นจุดชมทิวทัศน์ อยู่ห่างจากวัดพระพุทธบาทภูเก้าประมาณ 1 กิโลเมตร มองเห็นทิวทัศน์ของที่ราบจังหวัดหนองบัวลำภู และผืนป่าเขียวขจีของอุทยานแห่งชาติภูเก้าไกลไปจนถึงอ่างเก็บน้ำ

เขื่อนอุบลรัตน์ บริเวณนี้มีก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ริมหน้าผา ก้อนหินสูง 30 เมตร มีบันไดให้ปีนขึ้นไปบนก้อนหินซึ่งมีศาลาตั้งอยู่ ชาวบ้านจึงเรียกจุดชมทิวทัศน์บนหินก้อนนี้ว่า “หอสวรรค์”

2.7.6 การเดินทาง

รถยนต์

จากจังหวัดหนองบัวลำภู ตามทางหลวงจังหวัดหมายเลข 2146 แยกซ้ายบ้านวังหมื่น แยกซ้ายบ้านหัวขัว แยกซ้ายบ้านค้อ ถึงที่ทำการอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ ระยะทาง 58 กิโลเมตร ซึ่งอยู่ห่างจากอำเภออุบลรัตน์ 6 กิโลเมตร

จากจังหวัดขอนแก่น ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 2 (ขอนแก่น-อุดรธานี) ประมาณ 26 กิโลเมตร แยกซ้ายตามทางหลวงจังหวัดหมายเลข 2109 อีก 24 กิโลเมตร ถึงอำเภออุบลรัตน์ แยกขวาตามทางหลวงจังหวัดหมายเลข 2146 ประมาณ 6 กิโลเมตร ถึงอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ รวมระยะทางประมาณ 56 กิโลเมตร

รถโดยสารประจำทาง

ใช้รถยนต์โดยสารประจำทางสายขอนแก่น-หนองบัวลำภู ใช้เวลาประมาณ 1 ชั่วโมง ถึงที่ทำการอุทยานแห่งชาติภูเก้าภูพานคำ